

A silhouette of a soldier in profile, facing left, holding a rifle across his chest. The soldier is standing on a dark, uneven ground. The background is a soft, hazy sunset or sunrise sky with warm orange and yellow tones. The title 'WOJNY ZASTĘPCZE' is overlaid in large, bold, white capital letters.

WOJNY ZASTĘPCZE

FILIP BRYJKA

PISM

POLSKI INSTYTUT SPRAW MIĘDZYNARODOWYCH
THE POLISH INSTITUTE OF INTERNATIONAL AFFAIRS

WOJNY ZASTĘPCZE

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych

WOJNY ZASTĘPCZE

FILIP BRYJKA

Warszawa 2021

© Copyright by Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2021

Recenzenci

dr hab. Robert Kupiecki, prof. UW

dr hab. Marek Madej, prof. UW

Zdjęcie na okładce

Shutterstock.com

Redakcja tekstu

Maria Konopka-Wichrowska

Korekta

Katarzyna Staniewska

Redakcja techniczna, projekt okładki

Dorota Dołęgowska

ISBN (pb) 978-83-66091-62-7

ISBN (ebok) 978-83-66091-63-4

Wydawca

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych

ul. Warecka 1a, 00-950 Warszawa

www.pism.pl

Druk

OWP SIM

ul. Orzechowa 2, 05-077 Warszawa

SPIS TREŚCI

Wykaz wybranych skrótów.....	7
Wstęp	11
Rozdział I	
Wojny zastępcze w myśli i praktyce strategicznej.....	29
Rozdział II	
Wojny zastępcze w ujęciu systemowym	105
Rozdział III	
Geopolityka, geostrategia i wojny zastępcze w Europie ..	175
Rozdział IV	
Geopolityczne i geostrategiczne uwarunkowania wojen zastępczych w Azji.....	245
Rozdział V	
Główne instrumenty prowadzenia wojen zastępczych ..	325
Zakończenie.....	401
Bibliografia.....	405

WYKAZ WYBRANYCH SKRÓTÓW

- ADF (Allied Democratic Forces) – Zjednoczone Siły Demokratyczne
- ADFLC (Alliance of Democratic Forces for the Liberation of Congo-Zaire) – Sojusz Sił Demokratycznych na rzecz Wyzwolenia Konga
- ALiR (Army for the Liberation of Rwanda) – Armia Wyzwolenia Rwandy
- AQAP (Al-Qaeda in the Arabian Peninsula) – Al-Kaida Półwyspu Arabskiego
- AQI (Al-Qaeda in Iraq) – Al-Kaida w Iraku
- AQIM (Al-Qaeda in the Islamic Maghreb) – Al-Kaida w Islamskim Maghrebie
- ATM (anti-tank missile) – pocisk przeciwpancerny
- AUC (Autodefensas Unidas de Colombia) – Zjednoczone Siły Samobrony Kolumbii
- C3I (command, control, communication and intelligence) – system dowodzenia, kontroli, komunikacji i wywiadu
- DSE (Dimokratikós Stratós Elládas) – Demokratyczna Armia Grecji
- EFP (explosively formed penetrator) – pocisk formowany wybuchowo
- ELN (Ejército de Liberación Nacional) – Armia Wyzwolenia Narodowego
- EOKA (Ethniki Organosis Kiprijon Agoniston) – Narodowa Organizacja Cypryjskich Bojowników

- ETA (Euskadi Ta Askatasuna) – Baskonia i Wolność
- FARC (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia) – Rewolucyjne Siły Zbrojne Kolumbii
- FDLR (Democratic Forces for the Liberation of Rwanda) – Demokratyczne Siły Wyzwolenia Rwandy
- FLEC (Front for the Liberation of the Enclave of Cabinda) – Front Wyzwolenia Enklawy Kabindey
- FMLN (Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional) – Front Wyzwolenia Narodowego im. Farabunda Martíego
- FNL (Front de Libération Nationale) – Front Wyzwolenia Narodowego
- FNLA (Frente Nacional de Libertação de Angola) – Narodowy Front Wyzwolenia Angoli
- FRETILIN (Frente Revolucionária de Timor-Leste Independente) – Rewolucyjny Front Niepodległego Timoru Wschodniego
- FSA (Free Syrian Army) – Syryjska Wolna Armia
- GAL (Grupos Antiterroristas de Liberación) – Antyterrorystyczna Grupa Wyzwolenia
- GIA (Groupe islamique armé) – Islamska Grupa Zbrojna
- ICU (Islamic Courts Union) – Unia Trybunałów Islamskich
- IED (improvised explosive device) – improwizowany ładunek wybuchowy
- IFLB (Islamic Front for the Liberation of Bahrain) – Islamski Front Wyzwolenia Bahrajnu
- IRA (Irish Republican Army) – Irlandzka Armia Republikańska
- ISIS (Islamic State of Iraq and Syria) – Państwo Islamskie w Iraku i Syrii
- JKLF (Jammu Kashmir Liberation Front) – Front Wyzwolenia Kaszmiru i Dżammu
- LRA (Lord's Resistance Army) – Armia Bożego Oporu
- LTTE (Liberation Tigers of Tamil Eelam) – Tamilskie Tygrysy
- M-19 (Movimiento 19 de Abril) – Ruch 19 Kwietnia
- MANPADS (man-portable air-defence system) – przenośny zestaw przeciwlotniczy
- MEK (Mojahedin-e Khalq) – Mudżahedini Ludowi
- MPLA (Movimento Popular de Libertação de Angola) – Ludowy Ruch Wyzwolenia Angoli

- ONFL (Ogaden National Liberation Front) – Narodowy Front Wyzwolenia Ogadenu
- PKK (Partiya Karkerên Kurdistanê) – Partia Pracujących Kurdystanu
- PMC (private military company) – prywatna firma wojskowa
- PYD (Partiya Yekîtiya Demokrat) – Partia Unii Demokratycznej
- RAF (Red Army Faction) – Frakcja Czerwonej Armii
- RUF (Revolutionary United Front) – Zjednoczony Front Rewolucyjny
- SALW (small arms and light weapons) – lekka broń strzelecka
- SAM (surface-to-air missile) – rakietę ziemia-powietrze
- SDF (Syrian Democratic Forces) – Syryjskie Siły Demokratyczne
- SLA (South Lebanon Army) – Armia Południowego Libanu
- SNM (Somali National Movement) – Somalijski Ruch Narodowy
- SSDF (Somali Salvation Democratic Front) – Demokratyczny Front Zbawienia Somalii
- UÇK (Ushtria Çlirimtare e Kosovës) – Armia Wyzwolenia Kosowa
- UFF (Ulster Freedom Fighter) – Bojownicy o Wolność Ulsteru
- UNITA (União Nacional para a Independência Total de Angola) – Narodowy Związek na rzecz Całkowitego Wyzwolenia Angoli
- UVF (Ulster Volunteer Force) – Ochotnicze Siły Ulsteru
- WMD (weapon of mass destruction) – broń masowego rażenia (BMR)
- WSLF (Western Somali Liberation Front) – Front Wyzwolenia Zachodniej Somalii
- YPG (Yekîneyên Parastina Gel) – Powszechne Jednostki Ochrony
- YPJ (Yekîneyên Parastina Jin) – Kobiety Jednostki Ochrony

WSTĘP

Wojny zastępcze stanowią zjawisko bogato reprezentowane w historii konfliktów zbrojnych. Ich charakter i specyfikę określa jednak nie sposób prowadzenia działań wojennych, tylko instrumentalizacja samego konfliktu (wojny) na potrzeby polityki państw niebiorących w nim czynnego udziału. Ta instrumentalizacja może przybierać różne formy. W każdym przypadku jednak o jej skali i specyfice decydują interes i cele polityczne „trzeciej strony”.

Historycznym przykładem pośredniego wpływu na przebieg i rezultat konfliktu jest wojna trzydziestoletnia (1618–1648), w trakcie której francuscy protestanci i hiszpańscy katolicy w sposób niejawni angażowali się po stronie swoich współwyznawców. Notabene nie mieli świadomości, że działaniem tym kładą podwaliny pod nowe świeckie stosunki międzypaństwowe. Francuski kardynał Armand Richelieu postrzegał zamęt w Europie w kategoriach nie tyle imperatywu walki w obronie Kościoła, ile okazji do podkopania imperialnej dominacji Habsburgów. Chociaż od XIV w. król Francji był określany jako *Rex Catholicissimus*, czyli „król arcykatolicki”, zdecydował się (najpierw dyskretnie, a później otwarcie) wesprzeć koalicję protestancką (Szwecji, Prus i książąt północnoniemieckich) w imię chłodno kalkulowanego interesu narodowego. Główne zagrożenie dla jego państwa nie miało charakteru ontologicznego, lecz strategiczny (polityczno-wojskowy) – Francja, w której interesie było utrzymanie równowagi sił, zapobiegała konsolidacji regionu przez wspieranie małych podmiotów politycznych osłabiających pozycję Habsburgów.

Utrwalanie podziałów w Europie było jej narzędziem wzmacniającym znaczenie na Starym Kontynencie. Francuska polityka załamała się po proklamowaniu przez Ottona Bismarcka w 1871 r. Cesarstwa Niemieckiego.

Wojny zastępcze stanowiły także integralną część angielskiej wielkiej strategii (*grand strategy*) już w czasach elżbietańskich, kiedy to Londyn wspierał holenderską rebelię przeciwko rządowi hiszpańskiemu. Ciekawym przykładem była również jego reakcja na rewolucję 1830 r., mającą na celu oderwanie dzisiejszej Belgii od Zjednoczonego Królestwa Niderlandów. Z punktu widzenia brytyjskiej strategii, opartej na panowaniu nad oceanami, ujście Skaldy, u którego leżała portowa Antwerpia oddzielona od Anglii kanałem La Manche, musiało się znajdować w rękach zaprzyjaźnionego kraju i pod żadnym pozorem innego mocarstwa. Brytyjczycy uznali belgijską niepodległość i ogłosili stałą „neutralność” nowego państwa. Ten zagwarantowany międzynarodowo status utrzymał się prawie 100 lat, był też powodem przystąpienia Wielkiej Brytanii do I wojny światowej, kiedy wojska niemieckie maszerujące na Francję przeszły przez terytorium belgijskie¹.

W przeszłości wojny zastępcze z udziałem potęg europejskich rozgrywały się m.in. w Ameryce Północnej. W wojnie siedmioletniej (1756–1763) Francja wspierała walczące z Brytyjczykami plemiona indiańskie. Polityka Paryża była przejawem geopolitycznej rywalizacji zakończonej zwycięstwem Londynu. Dwie dekady później Wielka Brytania utraciła jednak kontrolę nad 13 koloniami, które uzyskały niepodległość, proklamując nowe państwo – Stany Zjednoczone. Amerykanie mogli wówczas liczyć na pomoc (szkolenie, pieniądze i uzbrojenie) Francji, pośrednio wspierającej ich również w kolejnej wojnie z Brytyjczykami (1812–1814)².

W trakcie amerykańskiej wojny secesyjnej (1861–1865) Londyn wspomagał siły Konfederacji, licząc, że uda im się przywrócić kontrolę nad dążącymi do secesji stanami południowymi. Siły Unii natomiast otrzymywały pomoc z Rosji, uznającej Wielką Brytanię za wspólnego wroga. W XIX w., rywalizując z Francją, Wielka Brytania wspierała z kolei portugalskie i hiszpańskie powstania wymierzone we władzę francuską. Jednak podczas wojny francusko-pruskiej (1870–1871) wcześniejszy wróg stał się przyjacielem. Brytyjczycy zgodnie z polityką utrzymywania równowagi sił na kontynencie europejskim

¹ H. Kissinger, *Porządek światowy*, przeł. M. Antosiewicz, Czarne, Warszawa 2016, s. 27–30, 68.

² Szerzej zob. R. Kłosowicz, *Wojna amerykańsko-brytyjska 1812–1814*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

zdecydowali się dozbrajać armię francuską w celu pokonania wspólnego wroga, jakim było rosnące w siłę Królestwo Prus.

Ententa i państwa centralne angażowały w I wojnie światowej potężne siły i środki w kosztowne działania zbrojne prowadzone na wielu frontach. W tym globalnym starciu, obok bezpośredniego wykorzystywania własnych formacji zbrojnych, na szeroką skalę stosowano również strategię użycia lokalnych sił zastępczych, które wspierały wysiłek militarny mocarstw na odległych kierunkach geograficznych. I tak, niemiecki sztab generalny realizował świadomą politykę podżegania do rewolucji i dywersji (niem. *Revolutionspolitik*) w imperiach kolonialnych i „słabych punktach” swoich przeciwników. We wrześniu 1914 r. kanclerz Theobald von Bethmann Hollweg powiedział swojemu ministrowi spraw zagranicznych: „Anglia wydaje się zdecydowana toczyć wojnę do samego końca [...]. Dlatego jednym z naszych głównych celów jest stopniowe osłabianie Anglii poprzez szerzenie niepokoju w Indiach i Egipcie”³. W celu koordynacji działań prowadzonych przez lokalnych sojuszników powołano Biuro Wywiadu dla Wschodu (niem. Nachrichtenstelle für den Orient), którym kierował Max von Oppenheim. Jego zadaniem było podważanie wewnętrznej spójności państw walczących z Niemcami (głównie Wielkiej Brytanii, Francji i Rosji). W Indiach próbowano wzniecić antybrytyjską rebelię za pośrednictwem indyjskich i bengalskich nacjonalistów, a na Bliskim Wschodzie za pośrednictwem arabskich dżihadystów. Niemiecki wywiad dążył również do wywołania rebelii w Irlandii, gdzie wspierana przez Niemców antybrytyjska dywersja miała być „tylnymi drzwiami” do Królestwa. Biuro Oppenheima pomogło też rosyjskiemu emigrantowi politycznemu Władimirowi Iljiczowi Leninowi w powrocie do Rosji w kwietniu 1917 r. i wyposażyło go w środki finansowe na wywołanie rewolucji przeciwko Rządowi Tymczasowemu. Przejęcie władzy przez bolszewików na skutek rewolucji październikowej doprowadziło do zaprzestania przez Rosję walk oraz podjęcia negocjacji pokojowych z Niemcami. Chociaż niemiecki wywiad zrealizował

³ Niedopuszczenie do zawarcia sojuszu niemiecko-irlandzkiego było priorytetowym zadaniem brytyjskich służb wywiadowczych. Dzięki skutecznej pracy kryptologów Brytyjczycy w kwietniu 1916 r. dowiedzieli się o przygotowywaniu sponsorowanego przez Niemcy „powstania wielkanocnego”. Do tego zadania niemiecki wywiad zamierzał wykorzystać przebywającego na wygnaniu irlandzkiego nacjonalistę Rogera Casementa. Króлева Marynarka Wojenna przechwyciła jednak U-Bootą przewożącego Casementa do Irlandii, zanim zdołał on wykonać swoją misję. Nie zapobiegło to wybuchowi powstania, na które Wielka Brytania zdążyła się jednak przygotować. „Powstanie wielkanocne” zakończyło się porażką Irlandczyków, zob. C. Walton, *Imperium tajemnic. Brytyjski wywiad, zimna wojna i upadek imperium*, przeł. M. Antosiewicz, Czarne, Wołowiec 2015, s. 40–42.

swoje zadanie, nie doprowadziło to do ostatecznego rozstrzygnięcia wojny na korzyść Niemiec.

Do porażki Cesarstwa przyczyniło się zbyt daleko posunięte wykorzystywanie sojuszników walczących w imię niemieckich interesów. Biuro Oppenheima zamierzało za pośrednictwem meksykańskich nacjonalistów otworzyć front w Ameryce Północnej wymierzony w USA. Takie posunięcie miało na celu wymuszenie zmiany polityki Waszyngtonu wobec rozwoju sytuacji na kontynencie europejskim. Formalnie neutralne Stany Zjednoczone wspierały pośrednio państwa ententy, przekazując im uzbrojenie i materiały wojenne. Było to podyktowane w dużej mierze czynnikami gospodarczymi (zysk i rozwój gospodarczy), a nie politycznymi. Odcięcie ententy od zaopatrzenia dostarczanego drogą morską było z kolei priorytetem armii niemieckiej, która prowadziła nieograniczoną wojnę podwodną przeciwko znacznie silniejszej flocie brytyjskiej, francuskiej i rosyjskiej. Cesarstwo Niemieckie zamierzało wpłynąć na Stany Zjednoczone przez uwikłanie ich w wojnę we własnej strefie wpływów. W styczniu 1917 r. brytyjski wywiad przechwycił „telegram Zimmermanna”, w którym Niemcy oferowały rządowi meksykańskiemu szansę odzyskania utraconych terytoriów (Teksasu, Arizony i Nowego Meksyku), jeśli ten wypowie wojnę Stanom Zjednoczonym⁴. Pozyskanie tej informacji od Brytyjczyków przyspieszyło wejście Ameryki do wojny w Europie, wpływając na jej przebieg i ostateczny rezultat. Berlin nie zdołał też uwikłać Amerykanów w konflikt w ich hemisferze. Opisane posunięcia niemieckie obrazują istotny czynnik charakterystyczny dla wojen zastępczych – ryzyko związane z wykorzystywaniem sił trzecich do realizacji własnych celów polityczno-wojskowych i niewłaściwą oceną reakcji adversarza. W tym przypadku nie przewidziano, że Stany Zjednoczone w imię obrony swojej strefy wpływów będą skłonne zaangażować się w działania zbrojne na teatrze europejskim.

W czasie I wojny światowej państwa ententy również wspierały ugrupowania rebelianckie walczące przeciwko państwom centralnym. Brytyjczycy wspólnie z Francuzami w latach 1916–1918 inspirowali arabskie bunty przeciwko Imperium Osmańskiemu. Kluczową rolę w realizacji tej strategii odegrał brytyjski oficer wywiadu Thomas Edward Lawrence, który kierował utworzonym w 1914 r. Biurem Arabskim. „Lawrence z Arabii” uznawany jest za pioniera wykorzystywania lokalnych sił zastępczych walczących w imieniu zewnętrznego sponsora. Arabski ruch oporu, zorganizowany przez brytyjski wywiad,

⁴ Szerzej zob. B.W. Tuchman, *Telegram Zimmermanna*, przeł. M. i A. Michejdowie, MON, Warszawa 1988.

prowadził skuteczne antytureckie działania nieregularne. Pierwszym sukcesem Lawrence'a było już samo przekonanie brytyjskiego Ministerstwa Wojny, aby do Arabii nie wysyłało sił ekspedycyjnych, które nieuchronnie byłyby postrzegane przez lokalne plemiona jako „nowa krucjata”. W efekcie zawarto sojusz z miejscową dynastią Haszymidów, która wzięła na siebie główny ciężar walki z państwami centralnymi w Arabii. Siły brytyjskie pod dowództwem Lawrence'a współdziałały z szarifem Mekki Husajnem Ibn Alim. Przeprowadziły kilka niezwykle skutecznych operacji partyzanckich przeciwko wojskom tureckim i niemieckim na półwyspie Synaj. Zadaniem Lawrence'a było doprowadzenie do tego, by wojska tureckie opuściły Palestynę i zajęły się ochroną kolei Hidżazu. Dzięki jego dywersyjnym akcjom dowódca brytyjskich sił ekspedycyjnych generał Edmund Allenby odniósł zwycięstwa pod Gazą i Be'er Szewą, co ostatecznie doprowadziło do zdobycia Jerozolimy w grudniu 1917 r.⁵ Wykorzystanie arabskich oddziałów walczących w imię interesów Imperium Brytyjskiego pozwoliło zahamować osmańską ofensywę w kierunku Kanału Sueskiego.

W okresie międzywojennym rywalizacja ideologiczna komunizmu i faszyzmu (nazizmu) z czasem przybrała formę pośrednich działań zbrojnych, czego przykładem jest wojna domowa w Hiszpanii (1936–1939). Konflikt zbrojny między nacjonalistami generała Francisco Franco a republikanami nie miał wyłącznie lokalnego charakteru. Hiszpańska wojna domowa była wojną zastępczą o zasięgu światowym, w której obie strony otrzymywały znaczną pomoc zewnętrzną (uzbrojenie, środki finansowe, wsparcie osobowe). III Rzesza oraz faszystowskie Włochy z pobudek ideowych i politycznych wzmacniały wojska frankistowskie, a komunistyczny Związek Radziecki pomagał republikanom w imię osłabiania „zachodnich reżimów burżuazyjnych”. Dla wszystkich tych mocarstw wojna hiszpańska była także wielkim poligonem dla nowoczesnej techniki wojskowej i sztuki operacyjnej. Broń dla republikanów Związek Radziecki dostarczał za pośrednictwem Międzynarodówki Komunistycznej (Komintern) i fasadowych firm spedycyjnych utworzonych przez NKWD, które umożliwiały bezpieczny przerzut do Hiszpanii. W sierpniu 1936 r. republikanie otrzymali ok. 100 samolotów, 100 czołgów, znaczną liczbę pistoletów, amunicji, ciężarówek transportowych oraz pojazdów opancerzonych. Od października 1936 r. do sierpnia 1938 r. ZSRR wysłał do Hiszpanii 52 transporty i w sumie 331 czołgów, 657 statków powietrznych oraz 400 tys. sztuk broni palnej. Sprzęt wojskowy nie był jedyną

⁵ Por. T.E. Lawrence, *Siedem filarów mądrości*, przeł. J. Schwakopf, t. 1 i 2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971; C. Walton, *Imperium tajemnic...*, *op. cit.*, s. 47.

formą radzieckiego zaangażowania. We wrześniu 1936 r. Komintern utworzył (liczące ok. 35 tys. zagranicznych bojowników) Brygady Międzynarodowe, w których walczyli ochotnicy i rekruci z 53 krajów wysyłani na polecenie europejskich partii komunistycznych. Brygadami zawiadywało 800 radzieckich doradców wojskowych szkolących rekrutów i dowodzących oddziałami polowymi.

Sytuacja sił generała Franco wymusiła na faszystowskich Włoszech i III Rzeszy podjęcie stosownych działań. Państwa te dostarczały nacjonalistom wsparcie osobowe w postaci własnych formacji zbrojnych, które nie tylko dawały dowódców i doradzały frankistom, lecz także prowadziły bezpośrednie działania bojowe. W listopadzie 1936 r. utworzono osławiony Legion Condor w sile ok. 100 samolotów, 24 czołgów i ok. 5000 żołnierzy niemieckich, na początku 1937 r. uzupełniony 17 tys. żołnierzy włoskich. Oddziały frankistów były również zasilane napływem ok. 12 tys. zagranicznych bojowników (w tym z Francji, Irlandii, Rosji i Polski), jednak dominującą grupę stanowili obawiający się „eksportu rewolucji” Portugalczycy. Portugalskie władze, podobnie jak Włochy i III Rzesza, wspomagały siły generała Franco, wysyłając ochotników oraz dostarczając sprzęt wojskowy. Hiszpania w latach 1936–1939 była teatrem wojny zastępczej, na której zewnątrzni aktorzy w sposób pośredni zwalczali wroga ideologię bez oficjalnej deklaracji przystąpienia⁶.

Totalny charakter II wojny światowej wymuszał angażowanie w działania wojenne wszystkich zasobów państw, co generowało bardzo wysokie koszty. Na polecenie premiera Winstona Churchilla utworzono w strukturze brytyjskiego wywiadu MI-6 Kierownictwo Operacji Specjalnych (Special Operations Executive, SOE), którego zadaniem było „podpalić Europę”. Od 1940 r. SOE udzielało pomocy zbrojnym ruchom oporu walczącym z Niemcami. Żołnierze należący do tej tajnej i elitarnej służby odpowiadali za szkolenie na terytorium europejskich państw okupowanych, planowanie akcji sabotażowo-dywersyjnych i kierowanie nimi⁷. Obok blokady morskiej i bombardowań, operacje SOE były fundamentem brytyjskiej strategii zwycięstwa nad państwami osi. W latach 1940–1945 SOE ze swoim amerykańskim odpowiednikiem – utworzonym w 1942 r. Biurem Służb Strategicznych (Office of Strategic Services, OSS), wspierały wszelkie ruchy oporu działające w okupowanej Europie i Azji Wschodniej.

⁶ A. Mumford, *Proxy Warfare. War and Conflict in the Modern World*, Polity Press 2013, s. 27–29.

⁷ Szerzej: N. West, *MI-6: operacje brytyjskiej Tajnej Służby Wywiadu 1909–1945*, przeł. R. Brzeski, Bellona, Warszawa 2000.

SOE i OSS były odpowiedzialne m.in. za wyszkolenie francuskiego ruchu oporu (*maquis*), polskich „cichociemnych”, Partyzanckiej Akcji Niderlandów (PAN), norweskiego Milorg, albańskich komunistów, Greckiego Ludowego Wyzwoleńczego Wojska (ELAS) czy Malajskiej Antyjapońskiej Armii Ludowej (MPAJA)⁸. Efektem współpracy brytyjsko-amerykańskiej było utworzenie grup „Jedburgh”, pełniących funkcję łączników między siłami aliantów a zbrojnymi ruchami oporu w Europie⁹. Radzieckim odpowiednikiem SOE i OSS był tam Centralny Sztab Ruchu Partyzanckiego, organizujący i koordynujący „czerwoną” partyzantkę¹⁰.

Ciekawym przykładem pośredniego zaangażowania w ten konflikt jest polityka USA – przypominająca tę z czasu I wojny światowej. Oficjalna neutralność nie przeszkadzała w zaopatrywaniu Wielkiej Brytanii. Choć na początku 1939 r. obowiązywały ustawy zakazujące udzielania pożyczek i materialnego wsparcia oraz dostarczania uzbrojenia państwom zaangażowanym w wojnę, prezydent Franklin D. Roosevelt w tajemnicy zaaranżował sprzedaż broni Francuzom i obiecał premierowi Wielkiej Brytanii, że skieruje flotę do ochrony statków handlowych zaopatrujących Wyspy Brytyjskie. Następnie przekonał Kongres do zezwolenia na sprzedaż broni aliantom, co umożliwiło dostarczenie Wielkiej Brytanii 50 niszczycieli z nadwyżek US Navy. W marcu 1941 r., na podstawie ustawy *Lend-Lease*, Londyn otrzymał uzbrojenie o wartości 30 mld dol.¹¹ Administracja Roosvelta przekazywała znaczną pomoc militarną Wielkiej Brytanii, licząc na utrzymanie wojny z dala od Ameryki oraz zyskanie czasu umożliwiającego rozbudowę amerykańskiego potencjału wojskowego. Polityka ta wynikała z uznania Niemiec za zagrożenie dla mocarstwowej pozycji Stanów Zjednoczonych. Zwycięstwo aliantów nad państwami osi bez amerykańskiego bezpośredniego udziału w wojnie byłoby z perspektywy Waszyngtonu bardzo korzystne. Japoński atak na Pearl Harbour w grudniu 1941 r. uwikłał jednak Stany Zjednoczone w konflikt po stronie aliantów.

O ile w trakcie dwóch wojen światowych wykorzystywanie pośredników służyło przede wszystkim wsparciu bezpośrednich działań

⁸ Szczegółowy opis organizacji ruchu oporu, szkolenia i prowadzenia walki, na podstawie wytycznych SOE, OSS i francuskiego ruchu oporu, przedstawili S. Hart, Ch. Mann, *Podręcznik tajnych operacji II wojny światowej*, przeł. S. Kędziński, Vesper, Poznań 2014.

⁹ *Surprise, Kill, Vanish: The Legend of the Jedburghs*, www.cia.gov [23.06.2018].

¹⁰ M. Usydus, *Zbrojny ruch oporu. Studium teorii i praktyki działań nieregularnych*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2017, s. 48.

¹¹ A. Mumford, *Proxy Warfare*, *op. cit.*, s. 33–34.

zbrojnych, o tyle w okresie zimnowojennym angażowanie się w *proxy wars* było kluczowym instrumentem globalnej strategii Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego. W jakimś sensie wojny te zdefiniowały ówczesną rywalizację supermocarstw i kierowanych przez nie bloków wojskowych. Waszyngton i Moskwa, dysponujące bronią nuklearną, w warunkach obustronnie gwarantowanego zniszczenia (*Mutual Assured Destruction*, MAD) unikały bezpośredniej konfrontacji zbrojnej, która groziłaby zagładą ludzkości. Nuklearny wyścig zbrojeń przyczynił się w znacznej mierze do obniżenia ryzyka wojen totalnych, które zostały zastąpione wojnami ograniczonymi (*limited wars*), charakteryzującymi się niskim stopniem intensywności. Większość konfliktów w okresie zimnej wojny nosiła więc charakter zastępczy i rozgrywała się na obszarach peryferyjnych (w Azji Południowo-Wschodniej, Afryce, Ameryce Łacińskiej i na Bliskim Wschodzie), gdzie mocarstwa budowały swoje strefy wpływów. Konflikty te miały zasięg regionalny i lokalnie umocowanych uczestników, pozostając jednak pod kontrolą obu supermocarstw. Za najważniejsze teatry wojen zastępczych w okresie zimnowojennym należy uznać Koreę, Wietnam, Izrael, Liban, DRK/Zair, Angolę, Kubę i Afganistan.

Rozpad ZSRR, zakończenie zimnej wojny i przewidywany przez Francisa Fukuyamę „koniec historii” miały oznaczać, poza tryumfem liberalnej demokracji, kres prowadzenia wojen przez pośredników. Rzeczywistość międzynarodowa szybko zweryfikowała idealistyczne prognozy. Osłabiona wewnętrznymi kryzysami Federacja Rosyjska nie była zdolna do utrzymania globalnej strefy wpływów. Problemy gospodarcze, tendencje separatystyczne (Kaukaz) oraz konflikty w byłych republikach radzieckich na obszarze poradzieckim utrudniały prowadzenie skutecznej polityki zagranicznej w wymiarze światowym. W okresie „jelcynowskiej smuty” Rosja koncentrowała się na utrzymaniu kontroli w coraz mniej stabilnym sąsiedztwie. Nieudane próby reintegracji „bliskiej zagranicy”, lokalne antagonizmy oraz prozachodni kurs w polityce zagranicznej niektórych republik zagrażały interesom i bezpieczeństwu Kremla. W celu zablokowania możliwości ekspansji wpływów zachodnich na obszarze „bliskiej zagranicy” Federacja Rosyjska zdestabilizowała nielojalne były republiki radzieckie, wspierając w nich tendencje separatystyczne (Naddniestrze w Mołdawii, Abchazja i Osetia Południowa w Gruzji) lub zgłębiając je wywołując (Donbas na Ukrainie). Ponadto Rosja odgrywała kluczową rolę w zarządzaniu konfliktem między Armenią i Azerbejdżanem o Górski Karabach. Dostarczanie uzbrojenia obu stronom pozwalało jej utrzymywać korzystną dla siebie równowagę sił w regionie Kaukazu Południowego. Wszystkie te konflikty na obszarze poradzieckim mają

obecnie status tzw. konfliktów zamrożonych (*frozen conflicts*), które Federacja Rosyjska może w dowolnym czasie odmrozić w imię realizacji swoich celów politycznych (przykładem tego była sytuacja w Gruzji w 2008 r.). Utrzymując ten stan, blokuje także zachodnie aspiracje integracyjne państw b. ZSRR.

Rozpad imperium radzieckiego pozbawił Stany Zjednoczone realnej konkurencji politycznej, co pozwoliło im przez dekadę odgrywać rolę globalnego hegemonu. Amerykański unilateralizm w polityce międzynarodowej przejawiał się m.in. interwencjami zbrojnymi w różnych regionach globu (głównie na Bliskim Wschodzie). Dominacja militarna uniemożliwiała regionalnym adwersarzom podjęcie symetrycznego starcia, które nie byłoby skazane na porażkę. Przeciwnicy USA szukali więc innych środków ułatwiających atakowanie amerykańskich interesów. Skuteczną praktyką okazało się wspieranie lokalnych formacji zbrojnych i organizacji terrorystycznych, zaangażowanych w nieregularne działania przeciwko wojskom amerykańskim stacjonującym w Iraku i Afganistanie.

Wojny zastępcze nie są wyłącznie zjawiskiem historycznym. Współcześnie mamy do czynienia z wieloma przykładami bardzo złożonych konfliktów zastępczych, m.in. w Syrii, Iraku, Jemenie, Libii, Afganistanie oraz (co najistotniejsze z polskiej perspektywy) na Ukrainie. Prorosyjski separatyzm w Donbasie od początku jest inspirowany, sterowany i zasilany przez Federację Rosyjską, która stosuje podobne *modus operandi*, jak w przypadku innych byłych republik radzieckich. Ukraiński rząd otrzymuje ograniczone wsparcie zaledwie od kilku państw NATO (USA, Kanady, Wielkiej Brytanii, Polski i państw bałtyckich). Trwająca wojna zastępcza na Ukrainie poważnie narusza porządek międzynarodowy w Europie, co ze względu na bliskość geograficzną stanowi potencjalne zagrożenie bezpieczeństwa Polski.

Pomimo powszechności i prognozowanej trwałości tego zjawiska wojny zastępcze pozostają zagadnieniem traktowanym marginalnie przez badaczy problematyki bezpieczeństwa. Tymczasem warto je badać z tych samych powodów, dla których warto badać samo zjawisko wojny – w celu poznania genezy, ewolucji, prawidłowości rozwojowych oraz prognozowania przyszłych form. Walka zbrojna towarzyszy ludzkości od zarania dziejów i wszystko przemawia za tym, że wbrew wpływowym prognozom z ostatnich dekad XX w. będzie towarzyszyć nam w przyszłości. Odrębną kwestią pozostają oczywiście jej skala, intensywność i stosowane metody. Teoria wojen zastępczych jest obszarem niedocenionym przez polskich analityków. Dotychczasowe prace naukowe na ten temat pojawiały się przede wszystkim

w Wielkiej Brytanii i USA, gdzie również podkreśla się marginalny charakter badań w tej dziedzinie. Skromny dorobek naukowy poświęcony *proxy wars* powoduje, że wiedza o nich pozostaje dalece niepełna. Sama definicja i ustalenie wyraźnych ram tego zjawiska jest przedmiotem dyskusji między badaczami, które czekają na uporządkowanie i naukowe rozwiązanie.

Poznanie wojen zastępczych wymaga holistycznego podejścia badawczego, pozwalającego zrozumieć ich źródła i ewolucję. Przedmiotem dociekań naukowych autora tej książki są przyczyny wojen zastępczych tkwiące w myśli i praktyce strategicznej, strukturze systemu międzynarodowego, koncepcjach geopolitycznych oraz czynnikach skłaniających państwa do instrumentalizacji konfliktów zbrojnych w ramach prowadzonej polityki bezpieczeństwa. Uwzględniając aktorów państwowych i pozapaństwowych, analizie poddano różne warianty relacji między podmiotami wojny zastępczej. Ważnym przedmiotem badań były także metody i środki prowadzenia wojen przez pośredników oraz ich skuteczność i konsekwencje dla bezpieczeństwa w wymiarze lokalnym, regionalnym i globalnym.

Ze względu na obfitość przykładów analiza empiryczna dotyczyła konfliktów zbrojnych po roku 1945. Wcześniejsze okresy zostały uwzględnione jedynie w zakresie niezbędnym dla zrozumienia ciągłości historycznej badanego zjawiska. Szczególną uwagę poświęcono wojnom zastępczym okresu zimnej wojny (Korea, Wietnam, Izrael, Liban, DRK, Angola, Kuba i Afganistan). Ich badanie jest istotne, ponieważ to właśnie wtedy wybuchało najwięcej tego rodzaju konfliktów, których konsekwencje w dalszym ciągu oddziałują na międzynarodowe środowisko bezpieczeństwa. Czas, jaki upłynął od ich zakończenia, pozwala z kolei na wnikliwą analizę zaangażowania podmiotów zewnętrznych. Częściowo odtajnione dokumenty wywiadu umożliwiają wgląd w operacyjne szczegóły. Analiza obejmuje również konflikty z lat 90. (Naddniestrze, Abchazja i Osetia Południowa, Górski Karabach, Bośnia i Kosowo) i współczesne przykłady wojen zastępczych (Syria, Irak, Libia, Jemen, Afganistan, Ukraina) oraz prognozowanie ich nowych teatrów.

Wyniki badań *proxy wars* powinny wzbogacić polski dorobek naukowy dotyczący konfliktów zbrojnych oraz przyczynić się do poprawy zrozumienia tych współczesnych, ich złożoności i wielowymiarowości. Celem poznawczym tej książki jest usystematyzowanie wiedzy na temat wojen zastępczych oraz połączenie jej w jedną spójną metodologicznie koncepcję. W przekonaniu autora efektem będzie powstanie istotnego narzędzia analitycznego. Sformułowanie kompleksowej i uniwersalnej teorii wiąże się oczywiście z koniecznością

uzupełnienia braków w istniejącej. Przyczyni się do poznania dynamiki i złożoności interakcji zachodzących między aktorami politycznymi bezpośrednio i pośrednio zaangażowanymi w konflikty zbrojne. Celem praktycznym opracowania jest wskazanie elementów prowadzenia wojen przez pośredników, które będą służyć ośrodkom decyzyjnym. Człowiek postrzega bowiem rzeczywistość za pomocą wytwarzanych obrazów (schematów, modeli, koncepcji teoretycznych), przez które filtruje nadmiar dostępnych informacji.

Głównym problemem badawczym niniejszej pracy jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czym charakteryzuje się zjawisko wojny zastępczej w rozwoju historycznym. Poznanie jego źródeł, rządzących nim reguł i mechanizmów umożliwi refleksję nad przyszłymi teatrami *proxy war*. Ze względu tak na wysoki stopień ogólności, jak i złożoność problemu głównego, autor postanowił wyodrębnić szereg problemów szczegółowych:

1) Jakie są ramy definicyjne zjawiska wojen zastępczych oraz strategiczne uwarunkowania i cele ich prowadzenia?

2) Jakie czynniki należy uwzględniać przy kalkulowaniu kosztów, ryzyka i szans w związku z angażowaniem się w wojnę zastępczą, jak ocenić skuteczność pośredniej instrumentalizacji konfliktu oraz jakie mogą być pożądane i niepożądane jego konsekwencje?

3) Jakie przyczyny wojen zastępczych tkwią w strukturze systemu międzynarodowego oraz w jaki sposób mechanizmy regulujące relacje między jego uczestnikami wpływają na to zjawisko?

4) Jakie są geopolityczne i geostrategiczne uwarunkowania wojen zastępczych na obszarze Eurazji?

5) Jakie są uniwersalne, praktyczne formy prowadzenia wojen zastępczych?

Istotą wojen zastępczych jest pośrednie wpływanie podmiotów zewnętrznych na przebieg i rezultat konfliktów, bez konieczności bezpośredniego angażowania się w walki. Instrumentalizacja konfliktów zbrojnych jest powszechną praktyką aktorów politycznych. Prawne ograniczenia stosowania siły w stosunkach międzynarodowych powodują, że wojna zastępcza jest atrakcyjną metodą oddziaływania na regionalne i globalne środowisko bezpieczeństwa. Wiele wskazuje na to, że takie wojny będą coraz częstsze i bardziej złożone niż ich odpowiedniki w okresie zimnowojennym. Wynika to ze zmian w relacjach międzynarodowych, zwłaszcza z układu sił między mocarstwami, a także swoistego politycznego przebudzenia państw Azji, Afryki i Bliskiego Wschodu. Ewolucja globalnej pozycji USA, „nowa asertywność” Rosji i Chin, reakcje ich regionalnych rywali oraz nowe

wymiary konfliktów (cyberprzestrzeń) wyznaczają główne elementy związanej z tym sytuacji.

Instrumentalizacja konfliktów zbrojnych jest skutecznym narzędziem realizacji celów politycznych i strategicznych. Pośredni charakter kształtowania dynamiki konfliktu i wpływania na jego rezultat umożliwia maksymalizowanie zysków przy ograniczonych kosztach i akceptowalnym ryzyku. To nie oznacza, że wojny zastępcze nie wiążą się z żadnym ryzykiem. Niewłaściwa ocena sytuacji strategicznej, błędny dobór aktora zastępczego, czy też zastosowanie nieadekwatnych sił i środków mogą być źródłem zagrożeń dla sponsora. Ryzyko towarzyszące sponsorowaniu aktorów zastępczych można minimalizować dzięki znajomości mechanizmów tego zjawiska. Dostarczanie uzbrojenia i sprzętu wojskowego w regiony politycznie niestabilne najczęściej prowadzi do dalszej destabilizacji regionalnego środowiska bezpieczeństwa, co negatywnie przekłada się na bezpieczeństwo w wymiarze globalnym. Sponsorowanie lokalnych konfliktów często prowadzi do ich wydłużania, eskalacji działań zbrojnych, dezintegracji struktur państwowych oraz do katastrof humanitarnych.

Źródła wojen zastępczych tkwią w strukturze systemu międzynarodowego, kształtowanej przez anarchię, układ sił oraz modyfikatory strukturalne. Uczestnicy stosunków międzynarodowych odgrywają rolę sponsorów lub aktorów zastępczych – w zależności od miejsca zajmowanego w systemie międzynarodowym oraz położenia geopolitycznego. Kluczowym czynnikiem determinującym prowadzenie wojen zastępczych jest posiadanie przez niektóre państwa broni nuklearnej, co ogranicza ryzyko wybuchu bezpośredniej wojny totalnej. Instrumentalizacja lokalnych konfliktów zbrojnych służy realizacji koncepcji geopolitycznych, interesów narodowych oraz celów strategicznych, bez konieczności prowadzenia kosztownych działań wojennych. Podmiotami wojny zastępczej mogą być zarówno państwowi, jak i niepaństwowi uczestnicy stosunków międzynarodowych. Wyróżniamy dwa główne warianty relacji między podmiotami odgrywającymi odpowiednio rolę sponsora i aktora zastępczego: aktor państwowy – aktor państwowy, aktor państwowy – aktor niepaństwowy. Charakter aktora wpływa na te relacje oraz przekłada się na stosowane metody i środki prowadzenia wojny zastępczej.

Geopolityczne uwarunkowania *proxy war* są związane ze strategicznym położeniem państw i/lub regionów w obszarze szlaków komunikacyjnych, z występującymi tam surowcami naturalnymi oraz ze zdolnościami wojskowymi – wynikającymi z dysponowania infrastrukturą militarną na danym terenie. Kluczowe wojny zastępcze (z punktu widzenia polityki międzynarodowej) toczą się w tzw.

strefach pęknięć (Azja Południowo-Wschodnia, Azja Południowa, Bliski Wschód i Afryka Północna) – położonych na styku stref wpływów rywalizujących mocarstw morskich i mocarstw lądowych. Wojnom zastępczym sprzyjają takie czynniki, jak napięcia o podłożu etnicznym i religijnym, spory terytorialne czy tendencje separatystyczne. Konflikty pojawiające się na tym tle mogą być instrumentalizowane zarówno przez mocarstwa globalne, jak i przez aktorów regionalnych.

Sponsorzy oddziałują na aktorów zastępczych przede wszystkim przez wsparcie militarne – dostarczając uzbrojenie i sprzęt wojskowy, szkoląc siły aktora zastępczego; doradzając na poziomie strategicznym, operacyjnym i taktycznym, przekazując informacje wywiadowcze oraz (w ograniczonym stopniu) angażując się w bezpośrednie działania bojowe. Dodatkowo sponsor wpływa na podmiot zastępczy za pośrednictwem wsparcia logistycznego, które ma zasadnicze znaczenie dla utrzymania jego zdolności do walki i osiągnięcia zwycięstwa. Elementem decydującym o skuteczności instrumentalizacji konfliktu jest metodologia doboru aktora zastępczego. Niewłaściwe określenie zbieżności celów i interesów może negatywnie zaważyć na zdolności sponsora do kontrolowania swojego protegowanego i sterowania nim.

W pierwszym rozdziale wojny zastępcze zostały przedstawione na tle myśli i praktyki strategicznej. Autor podjął próbę uporządkowania terminologii i nakreślenia ram definicyjnych. Omówione zostały cele i formy prowadzenia wojen przez pośredników oraz polityczno-decyzyjne aspekty instrumentalizacji konfliktów. Ocenie poddano także ich skuteczność i konsekwencje.

W rozdziale drugim wojny zastępcze zostały umiejscowione w systemie międzynarodowym. Autor ukazał m.in. wpływ struktury środowiska międzynarodowego na ich prowadzenie, a także prawne uwarunkowania wojen przez pośredników. Wyjaśniono również, jaki wpływ na wojny zastępcze wywiera posiadanie broni nuklearnej. Przedstawiono państwowych i pozapaństwowych uczestników tych wojen oraz występujące między nimi relacje.

W rozdziale trzecim omówione zostały wybrane koncepcje geopolityczne, a następnie przeanalizowane wojny zastępcze na teatrze europejskim. Rozdział czwarty jest kontynuacją trzeciego. Ze względu na rozpiętość geograficzną, różnorodność kulturową i odmienne uwarunkowania polityczne autor zajmuje się przykładami wojen zastępczych w wybranych subregionach (Azja Wschodnia, Azja Południowa i Bliski Wschód, poruszono także kwestie Azji Środkowej i Afryki Północnej). Z analizy geopolitycznej wykluczono Afrykę Subsaharyjską oraz Amerykę Łacińską. Określenie uwarunkowań *proxy wars* w tych regionach z pewnością wzbogaciłoby warstwę poznawczą niniejszej pracy, jednak

miałoby marginalne znaczenie dla formułowania koncepcji teoretycznej. Autor skoncentrował się na najważniejszych osiach rywalizacji mocarstw w Eurazji. W podjęciu tej decyzji utwierdziła go ocena klasyków geopolityki (np. Halforda J. Mackindera, Nicholasa J. Spykmana i Saula B. Cohena) – przypisujących Ameryce Łacińskiej i Afryce Subsaharyjskiej mniejszy wpływ na globalny układ sił. Niemniej w pracy przykłady wojen zastępczych w tych regionach są w różnych kontekstach omawiane (pojawiają się Kuba, Kolumbia, Nikaragua, Salwador, Angola, DRK/Zair, Sierra Leone i inne). Nie sposób bowiem nie uznać, że przynajmniej część z nich miała zasadniczy wpływ na politykę międzynarodową, czego najlepszym przykładem jest desant w Zatoce Świń.

W rozdziale piątym przedstawiono wybrane (najważniejsze) elementy wojen zastępczych, jak transfer sprzętu wojskowego, wsparcie osobowe (bojowe i doradczo-szkoleniowe) oraz wsparcie logistyczne. Nakreślone zostały także rola wywiadu i wojsk specjalnych odpowiedzialnych za prowadzenie tajnych operacji, a także kryteria doboru i kontroli sojuszników. W rozdziale tym nie zdecydowano się na szczegółową analizę pozamilitarnych aspektów prowadzenia wojen zastępczych (np. wsparcia dyplomatycznego, finansowania czy roli operacji informacyjnych i psychologicznych), które są dostatecznie uwzględnione w pozostałych częściach książki.

Ważne są również zawarte w pracy przypisy, niezależnie od tego, że często dotyczą spraw dobrze znanych i opisanych w literaturze przedmiotu. Za ich pomocą autor zaznacza tło analizowanych konfliktów i wyjaśnia mechanizmy istotne dla zrozumienia zjawiska wojen zastępczych.

Złożoność i dynamizm rzeczywistości międzynarodowej, w której toczą się wojny zastępcze, wymagały zastosowania holistycznego podejścia badawczego. Dlatego w pracy została przeprowadzona analiza systemowa, którą uznaje się w badaniach nad bezpieczeństwem międzynarodowym za narzędzie o dużej wartości eksplanacyjnej. Istotą tej metody jest badanie systemu międzynarodowego, jego struktury i sposobów, w jaki ta struktura determinuje jego funkcjonowanie – zarówno jako całości, jak i poszczególnych elementów¹². Dzięki zastosowaniu tej metody ustalono, jakie czynniki generują prowadzenie wojen zastępczych. Zadaniem badacza było poszukiwanie ich źródeł tkwiących w strukturze systemu międzynarodowego. Metoda analizy systemowej została zastosowana w celu odnalezienia zmiennych czyniących fenomen *proxy war* zjawiskiem uniwersalnym, potwierdzenia, że toczone były, są i będą. Ponadto analiza systemowa pozwoli

¹² T. Łoś-Nowak (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 97–98.

uchwycić zależności między atrybutami uczestników stosunków międzynarodowych i ich miejscem w strukturze systemu międzynarodowego a prowadzeniem wojen zastępczych i rolą odgrywaną przez poszczególne podmioty. W warstwie epistemologicznej autor odwołuje się przede wszystkim do neorealistycznego paradygmatu badawczego.

Poznanie mechanizmów prowadzenia wojen przez pośredników wymagało także szczegółowych badań empirycznych. Zbadanie wszystkich przykładów omawianego zjawiska jest oczywiście zbyt ambitnym wyzwaniem dla jednego badacza i jednego projektu, co uwzględniono w ograniczeniach niniejszej pracy. Autor przeprowadził obszerną analizę historyczną, analizę porównawczą oraz liczne studia przypadku. Zastosowanie redukcjonistycznych metod badawczych pozwoliło w drodze indukcji poznać ogólne prawa, reguły, wzorce prowadzenia wojen zastępczych, co umożliwiło określenie teoretycznych ram tego zjawiska. Ze względu na „nieskończoność” materiału empirycznego oraz dynamikę trwających konfliktów zbrojnych niezbędne było stosowanie uproszczeń odzwierciedlających rzeczywistość.

W badaniach nad wojnami zastępczymi wobec wielu sprzecznych tendencji istotne było ustalenie głównego schematu, wskazanie najważniejszej z wielu funkcjonujących zasad, znalezienie czynników podstawowych wśród niezmiernie liczby innych. W trakcie badań autor dokonywał uproszczeń na cztery sposoby:

1) przez *wyizolowanie*, czyli obserwację działań i interakcji niewielkiej liczby czynników i aktorów, tak jakby pozostałe czynniki pozostawały niezmiennione;

2) przez *abstrahowanie*, które wymaga pominięcia niektórych rzeczy, by skupić się na innych. Mechanizm abstrahowania opiera się na obserwacji zależności w stosunkowo nielicznej grupie czynników i aktorów, przy czym abstrahuje się całkowicie od innych czynników. W ogóle nie bierze się pod uwagę zmiennych, które mogą wpływać na obserwowane zjawisko;

3) przez *agregację*, która polega na zgrupowaniu rozmaitych elementów zgodnie z kryterium opartym na celu teoretycznym;

4) przez *idealizację*, która polega na takim traktowaniu w teorii zjawisk do pewnego stopnia zróżnicowanych, jak gdyby nie występowały między nimi żadne różnice, lecz zjawiska te stanowiłyby jednorodną klasę (typ idealny). Mechanizm idealizacji wymaga założenia, że udało się osiągnąć doskonałość lub dotrzeć do granic, choć jest to niemożliwe¹³.

¹³ K.N. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, przeł. R. Włoch, Scholar, Warszawa 2010, s. 17.

W trakcie badań naukowych wykorzystano szerokie spektrum metod badawczych stosowanych w naukach o bezpieczeństwie. Dominującym narzędziem są analiza *studiów przypadku* oraz studia porównawcze. Analiza komparatywna umożliwiła wyodrębnienie uniwersalnych praw rządzących zjawiskiem wojen zastępczych. Zastosowanie tej metody wymagało wcześniejszej krytycznej analizy źródeł, która nie ograniczała się do literatury przedmiotu, ale objęła również wyselekcjonowane dokumenty archiwalne, raporty, opracowania, ekspertyzy i statystyki.

Szczególną wartość poznawczą miały monografie i artykuły naukowe poświęcone zjawisku wojen zastępczych autorstwa Andrew Mumforda, Gerainta Hughesa, Chrisa Lovemana, Philipa Towle'a, Yacoova Bar-Siman-Tova i Ariela A. Arhama. Cenne były także prace poświęcone zjawisku terroryzmu „sponsorowanego” przez państwa i zewnętrznemu wsparciu dla pozapaństwowych grup zbrojnych (Daniel L. Byman, Bruce Hoffman, Marek Madej, Bartosz Bolechów).

Autor odwołuje się w pracy do „klasyków” myśli strategicznej (Kautilja, Sun Tzu, Tukidydes, Carl von Clausewitz, Niccolò Machiavelli, Liddell Hart, Robert Osgood), publikacji poświęconych konfliktom zbrojnym (Jacek Reginia-Zacharski, Robert Łoś, Piotr Ostaszewski, Agnieszka Legucka, Maciej Marszałek, Joseph S. Nye), studiom strategicznym (Bolesław Balcerowicz, Roman Kuźniar, John Baylis, James J. Wirtz, Colin S. Grey) oraz kontroli zbrojeń (Małgorzata Zachara, Zdzisław Lachowski, Piotr Chlebowicz, Jerzy Kranz, Piotr Milik, Marcin Soboń). W zakresie prawa międzynarodowego autor korzystał także z licznych materiałów źródłowych (np. rezolucji ONZ, konwencji genewskich itp.).

W poznaniu mechanizmów funkcjonowania stosunków międzynarodowych (zwłaszcza sojuszy polityczno-wojskowych) pomógł dorobek Kennetha N. Waltza, Glenna H. Snydera, Jolanty Bryły, Teresy Łoś-Nowak, Andrzeja Dybczyńskiego i Roberta Kupieckiego. W przypadku ostatniego autora cenne były także publikacje poświęcone teorii zwycięstwa.

Ważną rolę odegrała również literatura poświęcona geopolityce – autor korzystał z pozycji „klasycznych” (np. Halforda J. Mackindera, Nicholasa J. Spykmana i Saula B. Cohena) oraz opracowań wtórnych (Jakuba G. Grygiela, Carlo Jeana czy Piotra Eberhardta). W pracy nie brakuje także odwołań do dorobku badaczy praktyków, np. Henry'ego Kissingera czy Zbigniewa Brzezińskiego, którzy osobiście uczestniczyli w analizowanych procesach.

Autor uwzględnił wybrane doktryny wojskowe (jak amerykańska doktryna wojny niekonwencjonalnej), dokumenty strategiczne

oraz opracowania dotyczące współczesnej myśli wojskowej (np. rosyjskiej koncepcji „wojen buntowniczych”, wojny nielinearnej i wojny hybrydowej).

Omawiając poszczególne przypadki – tudzież kontekst – wojen zastępczych, autor często powoływał się na dorobek zagranicznych i krajowych ośrodków eksperckich (think tanków), takich jak RAND Corporation, Atlantic Council, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (PISM) czy Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia (OSW). Korzystał także z periodyków naukowych (np. „Small Wars & Insurgencies”, „Studies in Intelligence”, „Sprawy Międzynarodowe”), internetowych portali branżowych (np. „Defence24”) oraz prasy (m.in. „Foreign Affairs”, „The Guardian”, „New York Times”).

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że wyczerpujące przeprowadzenie badań ilościowych (np. analizy danych statystycznych) w kwestii wojen zastępczych jest praktycznie niemożliwe. Relacje między ich podmiotami często przecież mają charakter niejawny. Zebranie wszystkich danych dotyczących finansowania, dostaw uzbrojenia czy liczby przeszkolonych bojowników wymagałoby uzyskania dostępu do tajnych informacji poszczególnych państw. Te uwarunkowania sprawiają, że studiowanie wojen zastępczych jest wyzwaniem naukowym, które mimo wszystko warto podjąć. Autor korzystał m.in. z wyników badań empirycznych takich autorów jak Daniel Craig, Paul Collier, Anke Hoeffler, Sthatis N. Kalyvas, Laia Balcells czy Idean Salehyan. Wnioskowanie na podstawie danych statystycznych było także możliwe dzięki wykorzystaniu jawnych zestawień dotyczących konfliktów zbrojnych (*Uppsala Conflict Data Program, Correlates of War*) i transferów uzbrojenia (*SIPRI Arms Transfer Database, Security Assistance Monitor*). Ponadto część niejawnych dokumentów z upływem czasu została odtajniona i udostępniona do użytku publicznego. Autor sięgnął przede wszystkim do amerykańskich dokumentów archiwalnych (np. odtajnionych materiałów CIA, dokumentów Rady Bezpieczeństwa Narodowego czy memorandów prezydenckich). Wiedzę tę uzupełniano publikacjami zamieszczonymi na portalach demaskatorskich, jak (InformNapalm, Bellingcat, WikiLeaks, Public Intelligence), oraz studiując prace historyków (Johna L. Gaddisa, Christophera Andrew, Wasilija Mitrochina czy Wiktora Suworowa). Niektórzy z nich są byłymi funkcjonariuszami służb specjalnych bądź byłymi pracownikami administracji państwowej, a zatem mieli bezpośredni wgląd w dokumentację (często niejawną) dotyczącą analizowanych zjawisk.

Autor ma nadzieję, że przeprowadzone przez niego badania będą stanowiły punkt wyjścia do dalszych studiów nad problematyką podjętą w tej publikacji.

